

Aleksandra Kasznik-Christian

U ŹRÓDEŁ NIEPODLEGŁEJ PAŃSTWOWOŚCI ALGIERSKIEJ*

Na młodą państwowość algierską do dnia dzisiejszego kładą się cieniem wypadki wojny wyzwoleniczej z lat 1954-1962 i specyfika algierskiego ruchu narodowego. Ruch narodowy w krajach kolonialnych – a do takich zaliczała się Algieria – miał inne oblicze aniżeli ruchy europejskie, zrodzone w innej epoce i pod wpływem innych czynników.

Powstawanie państw narodowych w Europie było przede wszystkim skutkiem polityki mieszczaństwa, a nie etapem rozwoju. To burżuazja, posiadając wizję przyszłości oraz ideologię, powołała do życia instytucje polityczne, które pozwoliły jej zrealizować własne ambicje ekonomiczne, społeczne i polityczne. Natomiast w ruchach narodowych pozaeuropejskich ekonomia i burżuazja miały dużo mniejsze znaczenie. Nacjonalizm w tych krajach rozwinął się dopiero w wieku XX i oparciem dlań były warstwy ludowe, wiejskie. Ruch narodowy miał charakter wyzwoleniczy, jego celem było uniezależnienie od kolonialnych zaborców. W istocie nacjonalizm był manifestacją kultury tradycyjnej, żywej i aktualnej. Wprawdzie z Zachodu zostały zaczerpnięte pewne pojęcia, takie jak naród, państwo narodowe, partie, demokracja, socjalizm, ale częstokroć kryły się pod nimi odmienne treści, wytłumaczalne tylko wtedy, gdy uwzględni się historyczny rozwój owych narodów.

W kraju takim jak Algieria ogromną rolę odegrała tradycyjna, islamska kultura polityczna. Algierski nacjonalizm wpisał się w nacjonalizm arabski, lecz jednocześnie zachował swoją odrębność. Jego istotą były arabo-islamizm i popu-

---

* Artykuł jest owocem przemyśleń i wieloletnich badań nad dziejami nowożytnej i współczesnej Algierii. Czytelnika zainteresowanego bliższymi szczegółami odsyłam do swych dwóch książek, które zaopatrzone są we wskazówki bibliograficzne: A. Kasznik-Christian, *Wojna algierska 1954-1962, u źródeł niepodległej państwowości*, Łódź 2001; *Algieria*, Warszawa 2005 (w druku).

lizm. Czasy kolonialne (132 lata) to bardzo istotny okres algierskiej ewolucji historycznej, Francuzi dokonali bowiem destrukcji tradycyjnej społeczności. Narodziło się nowe społeczeństwo o silnym poczuciu narodowym. Dla Algierczyków kultura islamska była zawsze ostatnim schronieniem przed utratą własnej tożsamości. Pozwalała przetrwać, a w XX w. ukształtowała solidarność nowego typu, która wykraczała już poza tradycyjne struktury społeczne – prowadziła zatem do świadomości narodowej. W XVIII i XIX w. zapleczem politycznym każdego ruchu były plemiona i bractwa religijne; to one prowadziły najpierw rewolty antytureckie, zaś później powstania antyfrancuskie. Ich ideologia posiłkowała się przede wszystkim pojęciami proweniencji religijnej, takimi jak *dżihad* (święta wojna) i *asakir mohammadia* (armia Mohammeda) oraz *watan* (mała ojczyzna). *Dżihad* przez cały wiek XIX mobilizował do walki z obcymi – niewiernymi. Na początku XX w. doszło do masowego, politycznego ruchu antyfrancuskiego. Był to już ruch o nowym charakterze, z pojęciami ojczyzny, narodu i państwa narodowego, w którym mobilizacja polityczna dokonywała się nie poprzez bractwa, a poprzez partie polityczne.

Jednak islam wciąż odgrywał fundamentalną rolę polityczną, nieporównywalną do żadnej innej. Zintegrował różnorodne grupy ruchu narodowego, lecz jednocześnie postawił trudny problem stosunków między sferą polityczną – państwem i polityką, a sferą religijną – wiarą oraz ideologią islamską. Przykładem jest współczesna historia Algierii. Od lat 70. XX wieku narastał tam fundamentalizm, a w latach 90. doszło do wojny domowej władz z islamistami, którzy zarzucali rządzącym odejście od tradycji i nadmierną okcydentalizację.

Algierski ruch narodowy rozwijał się na bazie kontaktów z kulturą europejską i pod wpływem panislamizmu, który przyszedł z Bliskiego Wschodu. Panislamizm wiązał się z ruchem odrodzenia i reformy świata muzułmańskiego, znanego pod nazwą *Nahdy*. Jego czołowi myśliciele mieli pośrednio wpływ na reformizm i modernizm algierski. W 1931 r. powstało Stowarzyszenie Ulemów Algierskich. *Ulemowie* byli swoistą arystokracją intelektualną o ogromnym autorytecie moralnym. Istotą ideologii *ulemów* było odrodzenie religijne i dowartościowanie kulturowe Algierczyków. Powrót do pierwotnej czystości islamu wiązał się u nich z arabizmem. Jednocześnie reformizm algierski od początku szerzył *wataniję* – ideę patriotyzmu i *gawmiję* – ideę tożsamości narodowej. Narodowotwórcza rola *ulemów* była więc nie do przecenienia. Co najważniejsze, przemawiali oni językiem zrozumiałym dla wszystkich, językiem, który odwoływał się do głęboko zakorzenionej spuścizny muzułmańskiej.

W ten sposób religia – jako instrument nacjonalizmu – wiązała się nierozłącznie z narodem i państwem narodowym; do tego stopnia, że w niepodległej Algierii, z jej biurokratycznym, zokcydentalizowanym aparatem państwowo-militarnym o rewolucyjnym rodowodzie, miała nietykalną pozycję „ideologiczną”, pierwszoplanową, uzasadnioną historyczną rolą islamu. Działo się tak dlatego, że reformiści muzułmańscy, choć usunięci ze sceny politycznej w niepodległym państwie, byli właściwymi ojcami masowego antyfrancuskiego ruchu narodowego. To oni – kształcąc w swoich szkołach tysiące chłopców – uformowali średnią kadre niepodległościowego i rewolucyjnego ruchu, skupionego w podziemnym Froncie

Wyzwolenia Narodowego, przyszłej partii FLN, do niedawna niepodzielnie rządzącej Algierią. Rzec można, iż niepodległa Algieria – jako arabo-islamska wspólnota narodowa – jest w dużej mierze dziełem *ulemów*, a ściśle mówiąc, kultury politycznej zaszczonej przez nich.

Algierskie poczucie narodowe mocno osadzone było także w realiach kolonialnych. To właśnie również frustracja kolonizowanego społeczeństwa doprowadziła do obudzenia silnych uczuć narodowych, a wojna z Francją w latach 1954-1962 ugruntowała tożsamość algierską. Chociaż wzniecioci została przez wąską grupę bojowników – w momencie insurekcji bez zaplecza społecznego – w miarę nabierania rozpędu w przyspieszony i ostateczny sposób uczyniła z Algierczyków naród w pełnym tego słowa znaczeniu, mimo różnic etnicznych między arabofonami a berberofonami.

W XX wieku algierskie elity polityczne były już uformowane w partie. Partie te obficie czerpały z maghrebskiego *continuum*. W XVIII i XIX wieku ramą działalności politycznej były plemiona i bractwa, w XX wieku partie zastępowały owe odwieczne formy solidarności społecznej, opierając się z powodzeniem na sprawdzonych mechanizmach działania. Nowa elita polityczna zastąpiła dawną arystokrację wojskową i religijną, wykorzystując możliwości, jakie niegdyś stwarzały podporządkowanie i posłuszeństwo braci w stosunku do *szajcha* konfrerii.

Dwóch ludzi utworzyło partie z prawdziwego zdarzenia, partie propagujące dwie różne szkoły myślenia i działania. Jednym był Ferhat Abbas, drugim Messali Hadż. Ferhat Abbas był człowiekiem, który wszedł w ślepią uliczkę. Starł się bowiem łączyć arabo-islamizm z kulturą francuską i nie znalazł przez to zrozumienia u współrodaków. Jako demokratą i człowiekiem dwu kultur nie zdołał obrońić swojej opcji politycznej, umiarkowanej i syntetyzującej obydwie cywilizacje.

Messali Hadż, prawdziwy *zaim* – charyzmatyczny przywódca – był twórcą rewolucyjnej, ludowej partii niepodległościowej PPA-MTLD (PPA – *Parti du Peuple Algérien*, MTLD – *Mouvement pour le Triomphe des Libertés Démocratiques*), z której pośrednio wywodził się FLN (*Front de Libération National*), inicjator powstania antyfrancuskiego z 1954 r.). Zaslugą Messalego Hadża było wprowadzenie do życia politycznego szerokich mas. „Zweksłował” on program komunistyczny, który legł u podstaw ruchu niepodległościowego, na drogę islamskiego populizmu, zachował jednak wielkie przywiązanie do zasad organizacji leninowskiej, wprowadzając w Algierii taką właśnie strukturę partyjną. To dzięki niemu nastąpiła identyfikacja narodu z partią, a partii z jej kierownictwem. W ideologii messalizmu mamy do czynienia ze specyficznym, algierskim nacjonalizmem ludowym – aliansem tradycjonalizmu, religii i pauperyzacji. Dzięki arabizmowi, tak silnemu w messalistowskiej partii PPA-MTLD, możliwe stało się zjednoczenie reformistycznych *ulemów* z populistycznymi messalistami wówczas, gdy realne stało się powstanie antyfrancuskie. W czasie wojny o niepodległość FLN – w wyniku rozgrywek partyjnych – odrzucił jednak messalistowskie korzenie i podporządkował sobie cały ruch narodowy, czyniąc z messalizmu swojego pierwszoplanowego wroga.

Algierski ruch narodowy ukształtowali i Messali Hadż, i *ulemowie*, i Ferhat Abbas. *Ulemowie* stworzyli pojęcie narodu etnicznego, opartego na cywilizacji

islamskiej, które prowadziło do pojęcia narodu politycznego; przygotowali więc umysły do poczuwania się do przynależności narodowej – algierskiej i islamskiej zarazem. Messalizm przyniósł pojęcia rewolucji narodowej i społecznej, partii kadrowej, centralizacji organizacyjnej oraz pojęcie niepodległości, o którą trzeba walczyć. Ferhat Abbas starał się zaszczerpić na gruncie algierskim – bez rezultatu – pojęcie demokracji oraz zrozumienie dla żmudnej pracy nad rozwojem ekonomicznym i intelektualnym, gwarantami prawdziwej niepodległości; do tej myśli nawiązywała później, po zdobyciu niepodległości, technokratyczna biurokracja państwowa.

Kwestia narodowa była głęboko i instynktownie odczuwana przez większość Algierczyków. Oznaczała dla nich odrzucenie – i to w całości – porządku kolonialnego, który, poza aspektami ekonomicznymi, sprowadzał się do panowania obcej religii, języka, kultury, zwyczajów. Świadomi politycznie przywódcy i działacze mimo używania takich słów, jak naród algierski, suwerenność, niepodległość, parlament algierski czy głosowanie powszechne, mogli spotkać się z odzewem i nadać owym słowom właściwe znaczenie tylko wówczas, gdy miały one odniesienie do *dżihadu*. W umysłach prostych ludzi, czyli praktycznie całej Algierii, islam pozostawał główną siłą napędową walki wyzwolenczej i każde pojęcie polityczne mogło funkcjonować jedynie w kontekście wojny wydanej „obcemu”, francuskiemu agresorowi. Położyć kres panowaniu *rumich* („niewiernych”) było ideałem *par excellence*. Od tego momentu miała ziścić się algierska tożsamość, wolność, godność i – co gorsza – miał to być punkt wyjścia wszystkich możliwych do spełnienia marzeń. Niepodległe, narodowe państwo algierskie oznaczało dla przeciętnego Algierczyka powrót do wyidealizowanej przeszłości, triumf islamu i kultury arabo-islamskiej, oddanie algierskich bogactw w ręce ludu, słowem – koniec nieszczęść, które były dla niego immanentną częścią francuskiej obecności. Społeczny odbiór ideologii narodowej krył w sobie dramat wygórowanych, złudnych i jednocześnie bezpodstawnych nadziei, otwierając tym samym drogę rewindykacjom społecznym, które w żadnym wypadku nie zostały urzeczywistnione przez własne, już algierskie, państwo.

Algierski ruch narodowy charakteryzował się kilkoma znamienymi właściwościami. Kształtowanie świadomości narodowej było procesem długotrwałym, raptownie przyśpieszonym przez insurekcję i krwawą wojnę 1954-1962. Do wojny przystąpili Ferhat Abbas i ulemowie, którzy wcześniej byli przeciwnikami walki zbrojnej. Pomimo ostrych różnic wewnętrznych ruch narodowy za sprawę nadrzędną uważał jednak jedność narodową. Charakteryzowała go prostota ideologii. Centralne miejsce zajmowały odniesienia do islamu i arabizmu. Odmienność własnej cywilizacji była nieustannie przeciwstawiana francuskiej, a szerzej, europejskiej wizji świata – bez możliwości komplementarnego współdziałania. Z założenia odrzucano jednostki, które nie należały do wspólnoty arabo-islamskiej. Odrzucenie Europejczyków było jedną z istotnych cech odróżniających populistycznych niepodległościowców od hołdującym innym tendencjom ruchu narodowego.

Lata 1954-1962 były dla Algierii przełomowe. To czas insurekcji, która przekształciła się w powszechną wojnę o niepodległość, a równocześnie czas re-

wolucji zapoczątkowującej nowy system społeczny. W tych latach naród – w dużej części już posiadający ukształtowaną świadomość – odzyskał suwerenność i zbudował państwo. Okres wojny pełen był głębokich urazów psychicznych, które dotknęły najszerze warstwy ludności. Tortury, internowania, więzienia, masowe egzekucje, przymusowe przemieszczenia *fellachów* na długo pozostały w zbiorowej pamięci. Jednocześnie pamięć ta nie przechowała rzeczywistych podziałów wewnątrz algierskiego ruchu narodowego. Po odzyskaniu niepodległości martyrologia narodowa uległa mitologizacji, a liczbę ofiar wojny (ponad milion osób) bezpodstawnie zwielokrotniono.

Specyfika powstania algierskiego, które nie było spontanicznym ruchem masowym, lecz ruchem odgórnym, niejednokrotnie narzuconym siłą, ale powszechnie uznawanym, sprawiła, że organizacja zbrojna inicjująca powstanie stała się totalitarną partią polityczno-wojskową. Partia ta, przekształciwszy się po odzyskaniu niepodległości w biurokrację państwową, narzuciła krajowi jednopartyjny reżim i w ten sposób na wiele lat został zniszczony dawny, jeszcze kolonialny, pluralizm polityczny. Niepodległa Algieria funkcjonowała jako państwo biurokratyczne, autorytarne, jednopartyjne. Nowo powstała elita władzy opierała się na nepotyzmie i przynależności do rejonów wojskowych z czasów wojny, praktykowała socjalizm państwowy. Jego kryzys wzmógł od lat 80. XX w. fundamentalistyczną opozycję, która artykułowała swoje żądania starym, zrozumiałym dla wszystkich językiem islamizmu i populizmu. Monoetniczne z założenia państwo algierskie (arabskie) zniszczyło wielowiekową tradycję pluralizmu etnicznego, podsycając przez to poczucie tożsamości wśród grup berberyjskich, które również stanęły w opozycji, żądając poszanowania kultury berberofońskiej.

Kryzys wewnętrzny lat 80. XX w., któremu towarzyszyły krwawe rozruchy, zmusił wreszcie Algierię do legalizacji opozycji. Jednak demokracja dana krajowi w momencie, gdy społeczeństwo znajdowało się w prawdziwej zapaści ekonomicznej i było owładnięte ideą fundamentalizmu, przyniosło skutki odmienne od zamierzonych. Partie islamskie (FIS¹, GIA², AIS³) dążyły do obalenia demokracji – wykwitu obcej, francuskiej, a szerzej, zachodniej cywilizacji – i zastąpienia jej własnym wytworem kulturowym, czyli religijnym totalitaryzmem.

System ukształtowany po wojnie o niepodległość nie był reżimem wyłącznie wymagowanym przez elity władzy. Był wynikiem zaszłości historycznych, owocem rozwiązań wypracowanych w czasach tureckich i kolonialnych. Dlatego też Algieria stała się państwem, w którym wytrzebiony został wszelki pluralizm. Algierska tradycja polityczna zrodziła się jeszcze w imperium tureckim, podobnie zresztą jak Algieria jako jednostka terytorialno-państwowa. System turecki funkcjonował zaś poza społeczeństwem algierskim, sprowadzając się do wycisku fiskalnego i militarnego panowania nad ludnością. Jednostki nie dysponowały żadną wolnością. Opozycja społeczna mogła się wyrażać tylko w jeden sposób – poprzez rewolty. Istniał natomiast pluralizm etniczno-kulturowy, albowiem od wieków żyła

---

¹ *Front Islamique du Salut* – Islamski Front Ocalenia.

² *Groupe Islamique Armée* – Islamska Grupa Zbrojna.

³ *Armée Islamique du Salut* – Islamska Armia Ocalenia.

obok siebie ludność arabska, berberyjska, turecka. Z nadejściem Francuzów uległa modyfikacji struktura władzy politycznej. Była to nadal konstrukcja obca, która – w przeciwieństwie do czasów otomańskich – nie miała legitymizacji religijnej. Kolonialne państwo całkowicie dewaloryzowało algierską przeszłość, bowiem jedyną liczącą się rzeczywistością miały być francuskie realia – kulturowe, ekonomiczne, społeczne – i to właśnie w opozycji do nich narodziła się algierska świadomość narodowa. Choć narastało poczucie odrębnej tożsamości wśród Berberów, powszechna wśród algierskich polityków stała się koncepcja arabskiego państwa monoetnicznego, mimo że pozostawała w wyraźnej sprzeczności z wielowiekową tradycją tej ziemi.

Członkowie FLN przed 1 listopada 1954 r. (wybuch insurekcji) w większości należeli do messalistowskiej partii PPA-MTLD. Ich programem było przede wszystkim działanie; problemy kierownictwa i sprawy polityczne odkładali na później. Grupa założycielska FLN owładnięta była ideą niepodległości wywalczonej siłą. Innej możliwości nie brano pod uwagę. Rozwój Algierii – jej postęp ekonomiczny i społeczny – rozpatrywano w kategoriach konsekwencji odzyskania suwerenności narodowej.

Z obojętnością, a nawet z pewną pogardą odnosili się bojownicy do wszystkich, którzy zbyt wiele uwagi poświęcali programom społecznym. Mieli wizję społeczeństwa egalitarnego, lecz nie wchodzili w szczegóły jego funkcjonowania w przyszłości. Kres systemu kolonialnego miał dla nich większe znaczenie, aniżeli praktykowanie wolności – prawa jednostki były im obojętne. Na takich poglądach zaważyła tradycja i praktyka polityczna z czasów francuskich. Muzułmańska władza używająca oraz nadużywająca – oto багаż historii przedkolonialnej, zaś do demokracji nie przekonywały opresyjne prawa kolonialne i jawne fałszerstwa w życiu politycznym. Cel nadrzędny – niepodległość – usprawiedliwiał wszystkie stosowane środki: czy był to religijny dyskurs, który miał zmniejszyć dystans między nimi a warstwami ludowymi, czy terror wymuszający udział w wojnie bądź obciążenia ponoszone dla niej. Kapitalizm był przez niepodległościowców odrzucany *a priori* – w imię odwiecznych wartości i sprawiedliwości społecznej. Dlatego też dominującą ideologią wśród założycieli FLN – obok nacjonalizmu – był populizm. Ich zdaniem kondycja społeczna ludności wiązała się z kolonizacją europejską. Jej zniszczenie miało spowodować, iż Algierczycy odzyskają naturalny dla nich sprawiedliwy system społeczny.

Ramami instytucjonalnymi ruchu niepodległościowego była jego organizacja cywilna – FLN oraz organizacja wojskowa – ALN (*Armée de Libération Nationale*). W FLN przywództwo polityczne zachowała jedynie frakcja populistyczna. Różnorodność tendencji politycznych w łonie FLN dawała jednak o sobie znać. Doprowadziła w końcu do ciężkiego kryzysu politycznego, który dotknął organizację latem 1962 r. Dualizm FLN istniał od początku, bowiem organizacja działała zarówno w kraju, jak i poza nim. Bardzo wcześnie bojownicy z kraju zakwestionowali legalność statusu „zagranicy”, ponieważ nie była ona, według nich, usprawiedliwiona widocznymi działaniami w postaci dostaw broni i amunicji.

Struktura FLN była niezwykle elastyczna i zróżnicowana, oparta na zasadach konspiracji. Każde ramię organizacji było kontrolowane, choć jednocześnie ustaliła się – ze względu na wymogi bezpieczeństwa – daleko idąca autonomia *wilajatów* (regionów). Autonomia *wilajatów* wzmacniała regionalizmy, przyczyniała się do narastania i pogłębiania kryzysów politycznych. Od samego początku insurekcji FLN wszedł w ścisły układ z Armią Wyzwolenia Narodowego. FLN jako polityczna organizacja powstania uznał ALN za swoje ramię zbrojne. Praktycznie nie istniał więc w kraju podział na funkcje polityczne i wojskowe.

W momencie wybuchu powstania żaden priorytet – oprócz niepodległości – nie został ustalony. Doktryny dopracowano się dopiero po siedmiu latach wojny. Królował pragmatyzm i zgodnie z jego założeniami prowadzono walkę wojskową i polityczną. Powstanie algierskie było przede wszystkim chłopską wojną i rewolucją. Wydziedziczeni *fellachowie* stanęli do walki w przeświadczeniu, że niepodległość pozwoli im odzyskać ziemie zabrane przez kolonistów. Masowy udział chłopów był zdeterminowany przywiązaniem do tradycyjnych, islamskich wartości, które stanowiły tarczę obronną przed kolonialną agresją i rozpadem społeczeństwa. Ludność Algierii była w 80% chłopska, zatem w czasie wojny ujawniła się szczególnie, strategiczna rola wsi. Najlepszą tego ilustracją jest tu niemoc armii francuskiej wobec partyzantów, gdy tymczasem w miastach udawało się jej odnosić spektakularne sukcesy. Rola miast w insurekcji była także pod każdym względem bardzo istotna – to one dostarczyły pierwszych kadr dla powstańczych komórek miejskich i dowódców dla wiejskich oddziałów partyzanckich, tzw. *fellagów*. Grupa aktywistów miejskich – pragmatyczna, skłonna do improwizacji i lawirowania – wciąż wspinała się po szczeblach kariery, w przeciwieństwie do chłopów, którzy w miarę upływu lat byli coraz częściej zapomniani, pomijani i odsuwani. Drobna, nacjonalistyczna klasa średnia pod koniec wojny, dzięki licznym transakcjom, gromadziła majątek kolonów, zaś po wyjeździe kadr europejskich zajmowała wakuujące stanowiska administracyjne. W ten sposób posiadane już przywództwo polityczne wzmacniała władzę administracyjną i siłą ekonomiczną, zapewniając sobie na starcie niepodległego państwa uprzywilejowaną pozycję. W sumie, chwilowe zwycięstwo wsi podczas wojny – a jego wyrazem była udana insurekcja – stało się pyrusowym zwycięstwem wieśniaków. Niemniej późniejszy, powojenny zalew miast przez *fellachów* pociągnął za sobą kryzys w tychże, a szczególnie w stolicy targanej społecznymi niepokojami, które w latach 80. XX w. znalazły ujście we wzburzającym fundamentalizmie islamskim.

W ciągu kilku miesięcy wojny dawne kolonialne struktury administracyjne praktycznie przestały istnieć, albowiem w ich cieniu wyrosły podziemne, tajne struktury nowego państwa – już algierskiego. W miarę przedłużającej się walki Algierczycy doświadczały swobodnego odrodzenia moralnego. Zawładnęła nimi nadzieja i entuzjazm. Marzyli o niepodległości, demokracji, wszyscy wierzyli w rewolucję narodową, która nadejdzie w ślad za wojną i dlatego – pełni nadziei na przyszłość – skłonni byli do wielu wyrzeczeń. Mieli zaufanie do FLN-owskich przywódców i do powstałego na emigracji rządu. Tymczasem za fasadą FLN kryła się ostra rywalizacja polityczna, o której ogół Algierczyków nic nie wiedział. Dała

o sobie znać w lecie 1956 r. podczas kongresu FLN, który zebrał się w Igbal, w dolinie rzeki Soummam.

Kongres był odpowiedzią na wewnętrzne sprzeczności w ruchu narodowym. Grupa założycielska FLN siłą narzucała swoją dominację, zaś jej gwarancją miał być nadzór nad organizacją wojskową oraz uzbrojonymi grupami w miastach. Tymczasem ALN – zgodnie z logiką rozwoju – powoli przejmowała kontrolę nad społeczeństwem i także przygotowywała się do rządzenia. Inicjatorzy powstania jedynie siebie uważali za właściwych przywódców. Ponieważ w walce z przeciwnikami nie mogli odwoływać się do innych środowisk aniżeli ich rywale, operowali mitologią historyczną „pierwszych bojowników” i „później przyłączonych”. Rozgorzała zatem wojna w łonie FLN, z uwzględnieniem wszelkich koniunkturalnych sojuszy. Ponadto rysowały się ostre sprzeczności między krajem a „zagranicą”, tzn. między FLN w Algierii a delegacją zewnętrzną FLN. Kierownictwo wewnętrzne FLN chwilowo narzuciło własny punkt widzenia – wyższość kraju nad „zagranicą” – i dlatego w przyszłości założenia kongresu były rewidowane. Kongres zainaugurował w istocie erę walk wewnętrznych, które do końca będą trawić FLN i ALN. Na kongresie na porządku dziennym stanęły także rozdziewięki pomiędzy FLN a ALN. Znalazło to odbicie w postawionej zasadzie pierwszeństwa polityki nad wojskowością. Trzeba pamiętać, że FLN jako organizacja polityczna właściwie nie istniał poza strukturami ALN. Jądro wojskowe ruchu zaistniało w Algierii jeszcze przed organizacją polityczną. FLN w istocie stanowił rodzaj dyrekcji politycznej Armii Wyzwolenia Narodowego, na której spoczywała odpowiedzialność za działania wojenne i przyszłe dokonania rewolucyjne. Jednocześnie niemożliwe było oddzielenia armii od partii, ponieważ wszyscy członkowie ALN z mocy prawa należeli do FLN. Tak naprawdę za rozdziałem na „polityków” i „wojskowych” kryła się walka między dwoma konkurencyjnymi odłamami ruchu powstańczego. Jeden znajdował oparcie w miastach i miał charakter biurokratyczny i centralistyczny, drugi, uosabiany przez dowódców ALN, był plebejski i opierał się na chłopstwie.

Podczas kongresu zbudowano podstawy algierskiego państwa podziemnego, powołując do życia jako ciało ustawodawcze Radę Narodową – CNRA (*Conseil National de la Révolution algérienne*) oraz Komitet Wykonawczy – CCE (*Comité de Coordination et d'Execution*). Wybór na siedzibę CCE i CNRA miejsca poza Algierią (1957) pociągnął za sobą dalekosiężne skutki polityczne. „Kraj” w istocie został podporządkowany „zagranicy” – i znosił to coraz gorzej. Fakt, iż ośrodki decyzyjne znajdowały się poza krajem doprowadził do tego, że bojownicy z Algierii zakwestionowali prawowitość „historyczną” przywódców, którym przeciwstawili prawowitość „ludową”. W samej Algierii rola CNRA została zminimalizowana na rzecz dowódców z *wilajatów*. Dowódcy ALN, tzw. Triumwirat – Belkadem Krim, Abdelhafid Boussuf, Lakhdar Bentobbal – przejęli cały aparat władzy i stworzyli prawdziwe, podległe sobie „feudalności”⁴, regulując wszystkie kwestie poza istniejącymi instytucjami. W rewolucji algierskiej nastąpiła era prawdziwych

---

⁴ Kabylia i region Algieru – *wilajat III i IV*, Orania – *wilajat V*, część Konstantyńskiego – *wilajat II*.

„panów wojny”, otoczonych własnymi klanami. Krim traktowany był jako szef armii. W „feudalnościach zbrojnych” pierwsze miejsce zajęły interesy osobiste, kwitła biurokracja i wszyscy dążyli do zawłaszczenia przyszłego państwa. Ten klientelizm zbrojny miał swoje korzenie w tradycyjnym społeczeństwie algierskim. Sprzyjały mu zaś represje doby kolonialnej i wiejskie podstawy insurekcji.

Zarzewie następnego kryzysu tkwiło w samej strukturze ALN. Podział na armię zagraniczną i oddziały krajowe postawił na porządku dziennym problem unifikacji wojska. W przeciwieństwie do wschodu Algierii, Orania (jej część zachodnia), czyli *wilajat V* pod wodzą płk Houari Bumedięna, była doskonale zorganizowana, posiadała jednolity, scentralizowany i zhierarchizowany aparat. W tym regionie unifikacja powiodła się, ponieważ ekipa kierująca *wilajatem V* zasadniczo była uformowana poza Algierią i składała się z ludzi, którym obce były lokalne rywalizacje. Umożliwiło to stworzenie autorytarnej administracji – rodzaju „małego” aparatu państwowego, co będzie miało ogromne znaczenie dla przyszłej, niepodległej Algierii. W momencie zwycięstwa do władzy doszli bowiem nie ci, którzy najbardziej, w sensie fizycznym, przyczynili się do niego, czyli *wilajaty*, lecz ci, którzy stworzyli etatystyczny model rządzenia – *wilajat V* pod kierownictwem płk. Bumedięna.

W 1958 r. powstał na uchodźstwie Rząd Tymczasowy – GPRA (*Gouvernement Provisoire de la République Algérienne*). Między członkami triumwiratu toczyła się walka o kontrolę nad armią, która została przeniesiona z Komitetu Wykonawczego na płaszczyznę Rządu Tymczasowego. Jednocześnie triumwirat jako całość przeciwstawiał się próbom przekształcenia rządu w scentralizowany organ rewolucji algierskiej. Jego członkowie jako zwierzchnicy własnych „feudalności”, otoczeni swoją klientelą, tworzyli autonomiczne służby rządowe. Tak powstawały wpływowe grupy – Wschodu, Kabylii i Udźdy (Orania) – walczące o rozszerzenie kompetencji i redystrybucję władzy. To właśnie one u progu niepodległości podjęły ostrą walkę, nie wahając się rozpętać wojny bratobójczej. Zaś po 1962 r. echem tych rozgrywek były spiski wymierzone w ustaloną już władzę.

Jeszcze w okresie wojny Rząd Tymczasowy uwikłał się w walkę o władzę ze Sztabem Generalnym – EMG (*Etat major Général*), za który odpowiedzialny był płk Bumedięn, mający za sobą doskonale zorganizowany *wilajat V*. Istota konfliktu polegała na tym, iż już od 1960 r. organizacja władz podziemnej Algierii nie odpowiadała nowym warunkom, które ustaliły się w tym czasie, czyli po utworzeniu i wzmocnieniu się armii „zewnętrznej”. Dla kadr, które wyszły z ALN, to właśnie armia była źródłem prawowitości władzy. Stąd dwa odmienne punkty rozumowania i dwie różne linie postępowania. Według triumwiratu – frakcji dominującej w GPRA – źródło władzy tkwiło w *wilajatach*, a zatem, zdaniem Krima, Bentobbala i Boussoufa, w nich samych. Dlatego domagali się posłuszeństwa. Tymczasem dla Sztabu Głównego zarówno GPRA, zdominowany przez triumwirat, jak i CNRA, która grupowała klientelę triumwiratu, pozostawały bez związku z realiami, czyli istnieniem armii „zewnętrznej” ALN. Armię tę jako nową siłę uosabiał właśnie EMG. Armia „zewnętrzna” traktowała oddziały powstańcze w samej Algierii z pobłażaniem zmieszonym z pogardą. W żadnym wypadku nie

tolerowała niezależności triumwiratu i domagała się władzy ponad GPRA. Zdaniem Sztabu Głównego armia „zewnątrzna” była jedyną zdolną do działania armią narodową, niezbędną, by położyć podwaliny pod niepodległą Algierię. Wizja EMG była przy tym bardziej radykalna aniżeli propozycja stosunkowo umiarkowanego rządu. Armia – wroga liberalizmowi i marksizmowi, które znajdowały posłuch w miastach – przedstawiała siebie jako emanację chłopstwa i głosiła przede wszystkim ideę rewolucji wznieconej przez wieś, kontynuując tym samym myśl, która ożywiała algierski populizm od 1947 roku.

Od początku 1962 r. Sztab Generalny rósł w siłę, jednocześnie udzielił mu wsparcia Ahmed Ben Bella, jeden z przywódców „historycznych”, który wyszedł z francuskiego więzienia i rozpoczął własną grę polityczną. Tymczasem powstająca niepodległa Algieria miała kilka instytucji pretendujących do władzy. Istniała CNRA – rodzaj wojennego parlamentu, istniał GPRA – Rząd Tymczasowy na uchodźstwie, i wreszcie, na mocy układów z Francją w Evian (1962), została w Algierze wyłoniona Tymczasowa Egzekutywa, której zadaniem miało być właśnie przygotowanie przejścia władzy przez Algierczyków. Spośród kadr FLN-ALN ogromne ambicje posiadali wszyscy żyjący przywódcy „historyczni”⁵. Jednak najbardziej żądna władzy była armia – Sztab Generalny z płk. Bumedienem, za którym szła tzw. armia centralna, skupiona w Oranii, oraz oddziały „zewnątrzne” ALN. Oddziały partyzanckie w sześciu *wilajatach* miały również swoje ambicje i plany urzędzenia nowej Algierii. Gdy więc zakończyła się wojna, *fellachowie* zeszedli z gór i zalewając miasta, wraz z wiejskim plebsem włączyli się w twardą walkę wewnętrzną, rozgorzałą pomiędzy rywalizującymi grupami.

Najważniejszym przeciwnikiem Rządu Tymczasowego był jednak Sztab Główny. Jego strategia sprowadzała się do wymuszania prymatu czynnika wojskowego nad cywilnym i nieuznawania takich instytucji, jak GPRA i CNRA. Niemniej w 1962 r. EMG nie był jeszcze w stanie przejąć władzy i musiał szukać sojusznika. Został nim Ben Bella. Zasadnicza część programu politycznego Sztabu obejmowała przyszłą reformę rolną, industrializację kraju i sprawiedliwy podział bogactw. W programie politycznym Ben Belli naczelne miejsce także zajmowała reforma rolna, ale równie mocny akcent położony był na arabizm oraz islam. Strategia Ben Belli zbiegała się ze strategią EMG. Sztab traktował istniejącą armię jako załączek przyszłej armii narodowej, gwarantki przemian. Zarówno sztabowcy, jak i Ben Bella uważali, że należy powołać do życia Biuro Polityczne FLN, odrębne od GPRA, oraz przyjąć nowy program działania partii.

W tym okresie wzmożł się antagonizm między *wilajatami* a GPRA. Był on wyrazem różnic między populistycznymi, chłopskimi wyobrażeniami a umiarkowanymi, reformistycznymi koncepcjami środowiska miejskiego. *Wilajaty* stawały się rodzajem partii sfrustrowanego plebsu wiejskiego, który – oczekując natychmiastowej rewolucji – ograniczał funkcjonariuszy. *Wilajaty* stały się więc niebezpiecznym oparciem dla wykorzenionych, zawiedzionych, ubogich wieśniaków-kombatantów, którzy zalali miasta i pomniejsze miasteczka. Kombatanci zaciekle

---

⁵ Oprócz Ben Belli byli to: Mohamed Khider, Mohamed Boudiaf, Hocine Aït Ahmed i Rabah Bitat.

tępili zastane struktury, szczególnie dając się we znaki ludziom zamożniejszym. To właśnie w *wilajatach* dochodził do głosu ruch ludowy, zmierzający do bezpośredniego zarządu i jawności wszystkich decyzji. Nadto w tym środowisku – w imię islamu – z całą siłą odradzała się idea zaprowadzenia „porządku moralnego” i mnożyły się akty, które miały na celu jego wymuszenie. *Wilajaty* praktycznie nie posiadały własnych kadr i dlatego ruch ludowy nie osiągnął swoich celów natury społecznej, natomiast stopniowo ulegał degeneracji. Jednak jako część ruchu oporu *wilajaty* czuły się w prawie zastąpić i GPRA, i CNRA. Z politycznego punktu widzenia nadszedł więc kres osamotnionego i rozbitego Rządu Tymczasowego, który stał się parawanem dla konkurencyjnych grup.

3 lipca 1962 r. została proklamowana niepodległość Algierii. Kraj ogarnęła niebываła euforia, kryzys polityczny trwał jednak nadal. Tzw. grupie tlemseńskiej – Ben Belli wraz ze Sztabem Głównym – chodziło przede wszystkim o to, by *wilajaty* uznały powołane przez nią Biuro Polityczne FLN, ponieważ miały wpływ na skład list deputowanych.

Członkowie Biura Politycznego sami widzieli w nim nie sekretariat administracyjny FLN, lecz suwerenną władzę. Dzielili zatem między siebie poszczególne resorty, ponieważ Biuro Polityczne miało atrybuty i rządu, i partii zarazem, przy czym sprawą wręcz niemożliwą było oddzielenie władzy politycznej od wojskowej. Aby jednak bez przeszkód władzę sprawować i w przyszłości uformować rząd, nade wszystko trzeba było podporządkować sobie Algier, nad którym przejął kontrolę *wilajat IV*. Tymczasem od lata 1962 r. między *wilajatem IV* a Biurem mnożyły się konflikty na tle obsady list wyborczych. Stały się wstępem do nadchodzącego dramatu narodowego, w którym naprzeciw siebie stanęły koalicja benbellistowska z Biurem Politycznym oraz siły *wilajatu IV*. W wyniku starć zbrojnych 10 września wkroczyły do Algieru oddziały Bumediena, zapewniając Ben Belli całkowite zwycięstwo.

Zapleczem ówczesnych przeciwstawnych sobie koalicji były kliki wojskowe. Armia „zewnątrzna” ALN – z samej natury hierarchicznej biurokracji – jeszcze przed zakończeniem wojny zdominowała życie polityczne i uzyskała przewagę nad innymi ośrodkami władzy, w tym nad Rządem Tymczasowym, w którym krzyżowało się wiele interesów. Dlatego oddziały poddane Sztabowi Głównemu mogły przejść do porządku nad regionalizmem *wilajatów* oraz utworzyć scentralizowany instrument władzy, jakim było Biuro Polityczne FLN. W ten sposób armia „zewnątrzna” określiła strukturę niepodległego państwa algierskiego. Biurokratyczne, jednopartyjne państwo – ukonstytuowane wedle wyobrażeń i zamierzeń ALN – stało się przeszkodą w utworzeniu demokratycznej kadry politycznej.

Kryzys z sierpnia 1962 r. zmodyfikował układ sił w FLN. Politycy wrogo usposobieni do Biura Politycznego zostali zepchnięci na drugi plan przez przybyszów z zewnątrz, z oddziałów „zagranicznych” ALN, od lat nie mających nic wspólnego z rzeczywistością kraju. Politycznie wygrała armia, ponieważ w dużej mierze bieg historii algierskiej zdeterminował jej nieprawidłowy rozwój. Naród algierski wykreowała siła i to ona go zunifikowała. W listopadzie 1954 r. insurekcja nie była skutkiem ogólnoludowego powstania, które zrodziłoby armię, lecz

przeciwnie – pierwotne utworzenie ośrodka zbrojnego legło u podstaw późniejszej mobilizacji narodowej. W owym momencie powstanie nie było brane pod uwagę w nacjonalistycznych kołach politycznych – stało się ubocznym produktem układu sił w partii Messalego Hadża. Było zatem rezultatem determinacji grupy bojowników, którzy mimo swej słabości utworzyli Front Wyzwolenia Narodowego. Ponieważ podczas wojny ALN nie zdołała zapewnić sobie pełni władzy, z powodów koniunkturalnych sprzymierzała się z cywilnymi siłami politycznymi. Przy czym podporządkowywała swoje sojusze z politykami zasadzie przewagi sił zbrojnych. Dlatego w kilka lat później, już w okresie niepodległości, w 1965 r. obróciła się przeciwko Ben Belli, cywilowi, eliminując go z życia politycznego w czasie puczu płk. Bumediena.

25 września 1962 r. Zgromadzenie Narodowe proklamowało Algierską Republikę Ludowo-Demokratyczną. Rząd zapowiedział realizację rewolucji socjalistycznej, reformy rolnej i algierianizację kadr. Niekapitalistyczna droga rozwoju została zdeterminowana przez lata krwawej wojny, która zniwelowała w społeczeństwie wpływ Francji i jej modelu państwa. Warunkował ją charakter społeczeństwa algierskiego – chłopskiego, z nieliczną warstwą robotniczą, prawie pozabawionego rodzimej klasy średniej, ze słabą opozycją, od zarania niepodległości poddanego trzem konkurującym siłom: partii FLN, armii i biurokratycznej administracji. Socjalizm algierski miał być przede wszystkim rewolucją chłopską. W Algierii wojna wyzwolenicza to dzieło fellachów. Dla nich walka narodowa była walką o ziemię, zatem powojenną rzeczywistość ukształtowały rozbudzone chłopskie nadzieje. FLN już podczas kongresu w Tripolisie w czerwcu 1962 r. – mimo oporu grup konserwatywnych – przyjął jako główne zalecenie dla partii i rządu przeprowadzenie rewolucji agrarnej, która miała zapoczątkować budowę algierskiego socjalizmu.

Algierska rewolucja socjalistyczna miała inspiracje nasserowskie i oficjalnie odrzucała marksizm oraz komunizm. Jednak tak naprawdę przyjęła komunistyczne metody sprawowania władzy. Oznaczało to usankcjonowanie jednej partii rządzącej. Naprawdę liczył się tylko aktywny partyjny zrodzony podczas kryzysu lata 1962 r., a więc poddany lewicowej ideologii wojskowych, a nie ogół członków FLN, którzy od początku wojny – z pobudek narodowych – wstępowali do Frontu Wyzwolenia Narodowego z różnym, często umiarkowanym bagażem ideologicznym. Ci właśnie ludzie, najczęściej pochodzący z nielicznej klasy średniej, chcieli widzieć Algierię jako kraj parlamentarny, ze swobodą tworzenia partii politycznych i wolnymi wyborami. Nie było jednak dla nich miejsca w nowym FLN, zostali wyeliminowali z życia politycznego.

Płk Huari Bumedien (1965-1978) przez lata pracował nad własną filozofią państwa. Sprowadzała się ona do takich idei, jak niepodległość, jedność, samowystarczalność, rozwinięta ekonomika, zakorzenienie w islamskiej przeszłości z otwarciem na nowoczesność. Rzec można, iż był to klasyczny arsenał arabskiego modernizmu. Dlatego algierski kryzys lat 80. XX w. miał znamiona fundamentalistycznej rewolucji, zmagającej się właśnie ze skutkami modernizmu. Modernizm był bowiem w oczach islamistów zbyt jednoznaczny z okcydentalizacją i przez to stał się dla nich zaprzęciem cywilizacyjnym godnym odrzucenia. Na owo od-

rzucenie nie miało wpływu nawet to, iż socjalizm Bumedięna odwoływał się przede wszystkim do islamu. W konstytucji z 1976 r. islam został uznany za religię państwową, a na Ministerstwie Wyznania i podległych mu *imamach* spoczywało uzasadnianie polityki reżimu. Bumedięn, budując system socjalistyczny, odwoływał się do mobilizacyjnej funkcji religii. Na działaczach religijnych spoczywało przekonanie społeczeństwa, że socjalizm algierski jest „socjalizmem islamskim”. W środowisku religijnych reformistów – spadkobierców Stowarzyszenia Ulemów – niewielu było wówczas jawnych przeciwników ustroju; poszli zatem drogą wytyczoną przez rząd. Ponieważ w tradycji Ben Badisa brak było odniesień do socjalizmu, sięgnęli do myśli egipskiej i syryjskiej, czerpiąc z idei fundamentalistycznych Braci Muzułmanów.

W epoce Bumedięna socjalizm państwowy umożliwiał jeszcze kompromis społeczny, przypieczętowany autorytetem samego prezydenta. Dochody z renty naftowej zapewniały względny dobrobyt, ceną był i pokój społeczny, i rezygnacja Algierczyków z wyrażania własnej woli. Za jego następcy – Chadlięgo Bendzedida (1979-1992) – rzecz miała się zgoła odmiennie. System rodził drastyczne nierówności – szalała korupcja, powstawały fortuny, lawinowo narastał obszar biedy. Postępowała korozja systemu. Walki i wewnętrzne napięcia w łonie rządzącej FLN przyczyniły się do erozji mitu nacjonalistycznego w oczach młodej generacji, która miała dosyć władzy monopartii, domagała się udziału w rządach i przejęła idee fundamentalistyczne.

Jesienią 1988 r. przez Algierię przetoczyły się krwawe rozruchy. Chadli stanął przed nowymi wyzwaniem. Prezydent podjął głębokie reformy polityczne – rozpoczął proces demokratyzacji, odrotu od socjalizmu i modernizacji ekonomiki algierskiej, wszedł na drogę gospodarki rynkowej. Nowa konstytucja z 1989 r. zerwała z poprzednią z 1976 r. Wprowadziła pluralizm polityczny, pozbawiła armię jej pierwszoplanowej roli, zarzuciła wszelkie odniesienia do modelu socjalistycznego, a nade wszystko monopolu politycznego FLN. Nowe prawo o stowarzyszeniach otwarło opozycji możliwość legalnego działania. Spośród kilku ważnych partii, które wówczas zostały utworzone lub zalegalizowane, najważniejszy był FIS (*Front islamique du salut*) – Islamski Front Ocalenia. Dla władzy FIS był formą podbudowania autorytetu legitymizacją religijną, ważną w miarę jak wietrzała legitymizacja historyczna FLN.

Wydaje się, że najbardziej na procesie transformacji ustrojowej skorzystali islamisci, którzy głosili konieczność przekształcenia Algierii w republikę islamską. Pod tym względem islamizm algierski niewiele różnił się w swych celach od ruchów islamskich w Maghrebie i Maszreku. Niemniej był produktem algierskiego społeczeństwa i jego historii, zatem FIS zapisał na swe konto ideologię *ulemów* oraz plebejski populizm Messalego Hadża. Partia stworzyła ideologię szerokiej mobilizacji społecznej, przejmując nawet od FLN część nacjonalistycznej retoryki. FIS przedstawiał się jako prawomocny dziedzic algierskiej wojny wyzwoleniczej, który podejmuje *dżihad* o wprowadzenie państwa islamskiego, gdyż FLN zawiódł w 1962 r., ulegając wpływom profrancuskich elit.

W pierwszej turze wyborów do Zgromadzenia Narodowego w 1991 r. FIS jako siła polityczna wysforował się na pierwsze miejsce. Można było przypuszczać, że po drugiej turze islamisci otrzymają przeważającą ilość miejsc w parlamencie. Zachodziła obawa, że zmienią konstytucję i wprowadzą republikę islamską. Wojsko nie miało jednak zamiaru oddać władzy islamistom. Zamach stanu z 11 stycznia 1992 r. Spowodował wprowadzenie w Algierii stanu wyjątkowego i druga tura wyborów do parlamentu została zawieszona. Na scenie politycznej pozostała tylko armia, zaś istniejące partie przeszły do opozycji. Armia powołała pięcioosobowy Wysoki Komitet Państwa, który został wyposażony w prerogatywy prezydenckie, a jego kierownictwo powierzono Mohamedowi Boudiafowi, jednemu z nielicznych żyjących „historycznych” przywódców insurekcji z 1954 r. Jednocześnie armia przystąpiła do niszczenia FISu, przy czym najbardziej radykalni islamisci przeszli do podziemia i podjęli walkę zbrojną. W ten sposób FIS wpisał się w historyczną optykę ruchu oporu z czasów wojny o niepodległość. Po wojskowym zamachu stanu spora część islamistów (GIA, AIS) utwierdziła się w przekonaniu, iż władzę zdobywa się tylko siłą, a zachowuje poprzez dyktaturę, i temu też celowi zostały podporządkowane ich działania terrorystyczne, które podjęli z podziemia. Wstrzymanie procesu demokratyzacji i odsunięcie islamistów od legalnie zdobytej władzy naraziły społeczeństwo na kilkuletnią wojnę domową (do 2000 r.); pochłonęła ona ponad 100 tysięcy ofiar i pogrążyła Algierię w kryzysie ekonomicznym, społecznym i kulturowym.